

ASƏF ORUCOV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: aseforucov@yahoo.com.tr

XIX-XX ƏSRLƏRDƏ NAXÇIVANDA ŞƏHƏR ƏHALİSİNİN GEYİMLƏRİ

Məqalədə XIX-XX əsr Naxçıvanda şəhər əhalisinin geyim mədəniyyəti araşdırılmışdır. Araşdırma- lar nəticəsində qeyd edilmişdir ki, geyimlər xalqın əmək fəaliyyətini, sosial vəziyyətini, etnoqenez məsa- larını, xalqlar arasında mədəni-tarixi əlaqələri yitirmək üçün vacib etnoqrafik mənbədir. Tədqiqat nəti- cəsində Naxçıvanda da geyimlərin kişi, qadın və uşaq geyimləri olmaqla üç yera ayrıldığı ortaya qoyul- muşdur. Eyni zamanda geyimlərin həm gündəlik, mərasim, həm də peşə mənsəbiyyətinə uyğun olduğu öy- rənilmişdir. Geyimlərin baş, ayaq, alt və üst geyimlərə ayrıldığı tədqiqata cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: Naxçıvan, şəhər, geyim, mədəniyyət, başmaq, papaq.

Maddi-mədəniyyətin bir növü kimi milli geyimlər xalq səciyyəli olduğundan, fərqləndirən, milli cəhətdən sonrakı yüzilliklərə çatdıran vacib etnoqrafik faktlardır. Maddi-mədəniyyətin digər sahələri kimi, geyimlər də sosial-iqtisadi həyat şəraiti ilə üzv surətdə bağlı olub, xalqın əmək fəaliyyətini, onun təsəvvüfat-istehsal məşğuliyətinin xarakterini, bədii estetik zövqünü, cəmiyyətin ictimai qrupları arasındakı sosial-zümrə fərqlərini aydın şəkildə özündə əks etdirir. Xalq geyimlərinin tarixi-etnoqrafik bölgələr üzrə araşdırılması həm Azərbaycan geyim mədəniyyətinin ümumi (oxsar) və məhəlli (fərqli) xüsusiyyətlərini aşkar etməyə imkan verir, həm də azərbaycanlıların qonşu xalqlarla etnik-mədəni əlaqələrini izləməyə yaxından kömək edir.

Araşdırmalardan aydın olur ki, XIX yüzilliyin geyim formaları biçim üsuluna və tikmə texnikasına görə özündən əvvəlki tarixi dövrlərdə təşəkkül tapmış geyim növlərinin məntiqi davamı olsa da, yeni dövrün tələblərinə uyğun olaraq dəyişikliyə məruz qalmışdır. Bu cəhət özünü daha çox şəhər-kübar və peşə geyimlərində təzahür etdirirdi. Xüsusən səm bəlgüsünün artması müxtəlif növ peşə geyimlərinin yaranmasını şərtləndirmişdir. Cəmiyyətdə peşə və zümrə fərqlərinin artması onların libaslarında da özünü göstərirdi. S.Dünyamalıyeva XIX yüzillikdə Azərbaycan geyimlərində dəyişiklik olduğunu vurğulayaraq qeyd edir ki, belə dəyişikliklərdən biri də hərbi geyim və onunla bağlı olan əsləhə növlərinin tədricən gərəksizləşməsi və aradan çıxması olmuşdur. Təkcə komandərlər əslən xəncər və çuxanın yaxasında patronlaşdı əvəz edən vəznə hələ də ki- şilərinin tamamiləyi elementi kimi qalmaqdadır. Sonralar bu elementlər öz funksio- nal əhəmiyyətini qismən itirərək, daha çox dekorativ bəzək elementi kimi qorunub sax- lanılmışdır [1, s. 134].

Bütün tarixi-etnoqrafik bölgələrdə olduğu kimi Naxçıvanda da geyimlər kişi, qadın və uşaq geyimləri olmaqla üç yera ayrılır. Bundan əlavə geyimlər həm gündəlik, mərasim, həm də peşə mənsəbiyyətinə uyğun olmuşdur və bu gün də olmaqdadır.

Bir məsələni vurğulamaq istərdik ki, məqalənin həcmi nəzərə alaraq bəzi geyim- lər araşdırılmaya cəlb edilməmişdir.

Kişi geyimləri. Kişi geyimləri əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: alt geyimləri (can köynəyi, dizlik); üst geyimləri (çuxa, arxalıq, əbə, şalvar); baş geyimləri (papaq, araç- çin, əmmama); ayaq geyimləri (ayaqqabılar, corablar, dolablar) və kamorlar.

Alt geyimləri əsasən pambıq parçalardan, qalın ağdan, bezdən tikilirdi. Alt geyim növünə aid olan can köynəkləri forma və quruluşuna görə bir neçə yerə ayrılır. Gen və uzun qol bütün can köynəklərinə şamil edilirdi. Dizliklər isə sətən və yaxud atlasdan tikilirdi. Qışda isə qalın parçalardan hazırlanırdı.

Çuxa. Kişi üst geyimlərinin çuxanı qeyd edə bilərik. Çuxa haqqında Kitabı-Də- də Qorqud dastanında da rast gəlirik [4, s. 44]. Çuxa əsas etibarilə ilə qalın parçadan tiki- lirdi. Geyən şəxsin yaşından asılı olaraq çuxanın rəngi və boyu başqa-başqa olardı. Ca- vanlar nisbətən gödək və açıq rəngli, qocalar isə qara və ya başqa tünd rəngli, uzunətəklil çuxa geyinirdilər. Uzunluğu dizə qədər olardı. Varlıların çuxası qiymətli parçadan, əsa- sən zərif mahuddan tikilirdi. Çuxanın vöznəli və vəznəsiz növləri olmuşdu. Ümumiyyə- yətlə, Qafqaz xalqları üçün səciyyəvi olan vöznəli çuxa növünü əsasən Naxçıvan bölgə- sinin şəhərlərində cavanlar geyinirdilər [5, s. 55]. Professor F.Valiev yazır ki, Cənubi Qafqazın başqa xalqlarından fərqli olaraq Azərbaycan xalqının geyindiyl çuxalar düy- mələnmir [9, s. 125]. Bir məsələni də qeyd edək ki, "Naxçıvan milli geyimləri" adlı ki-تابədə Naxçıvan çuxa külcə kimi qeyd edilmişdir [7, s. 38]. Çuxa ilə bağlı xalq arasında deyimlər də mövcuddur.

Döşənbədir xəli yar, çuxası vəznəli nar.

Əzizim bax çuxaya, tükülb yağ çuxaya.

Çuxası yaşıl oğlan, geyin, yaraşır oğlan.

Arxalıq. Kişi üst geyimlərinin biri də arxalıqdır. H.Həvilov yazır ki, arxalıqlar öz biçiminə görə önlüklü, önürsüz və dələnizli olmaqla üç növə ayrılırdı. Arxalıqlar həm nazik (çit, sətən, qanovuz), həm də qalın (məndule, qəsdor, mahud) parçalardan tikilirdi. Arxalıq həmisi astarlı tikilirdi. Şimali Qafqazda, Volqaboyu və Sibir tatarları arasında bu geyim növü "zəpun", və "beşmet" adı ilə tanınırdı [3, s. 156]. Arxalığı soyuq vaxtları çuxanın altından, isti vaxtlarda isə birbaşa köynəyin üstündən geyinirdilər. Şəhər əhalisindən fərqli olaraq dağlıq bölgədə yaşayanlar "sırıqlı arxalıq" adlanan arxalıq da geyirdilər. Yanlış olaraq "Naxçıvan milli geyimləri" adlı kitabda arxalığın soyuq vaxt- lar da çuxanın üstündən geyinildiyi qeyd edilir.

Kürk. Kürklər əsasən qoyun dərisindən olub, yunlu tərəfi içəri tikilirdi. Bəzi təd- qiqatçılarda kürkün bir növü olan Kaval (sallama) kürkün varlı zümrənin və Naxçıvanda şəhər əhalisinin geyimi olduğu bildirilir. Bununla bağlı Naxçıvanda "kürküm var mül- küm var" deymi işlənməkdədir. Bəzi dağlıq rayonlarda kişi üçün üst qış geyimi qoyun dərisindən tikilən yaxası düyməli kürk hesab olunurdu. Ticarət mərkəzlərində və şəhər- lərdə kişilərdən Xorasan kürkü geyinənlər də vardı. Xorasan kürkünün üzəri ipək sapla naxışlanırdı [10, s. 7].

Əbə. Kişi üst geyimlərinin içərisində əbəların da özünəməxsus yeri vardı. Əbələri əsasən din xadimləri geyirdilər. Dizdən aşağı (topuğa qədər) uzunluqda olardı. Bir qay- da olaraq qara rəngdən hazırlanırdı.

Kişi üst geyim növünün tamamiləyi hissələrdən biri də şalvar idi. Şalvarlar, orta əsrlərdə olduğu kimi, XIX-XX əsrin əvvəllərində də yena də aşağıdan dar, yuxarı get- diklə endinirdi. Bu şalvarlar bəldən hörmə, ucları rəngli qotazlı bağlarla bağlanırdı [2, s. 12]. Qara, yaşıl, mahuddan hazırlanan, şaldan və ipəkdən tikilən şalvarlar var idi ki, belə şalvarlara tikmə texnikasına görə "nifəli şalvar" və ya "musurman şalvar" deyirdi- lər. Belə şalvarların qabağı yarıq olmurdu. Onların bel yerinə nifə tikirdilər. Varlı əha- lirin geyindiyl qabağı yarıq şalvar "urusu şalvar" adlanırdı. XX əsrin ikinci yarısından

başlayaraq fabrikləşmələri geniş şəkildə yayılmışdır. Demək olar ki, əldə toxunulan şalvarlar aradan çıxmışdır.

XIX-XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda geniş yayılmış geyim növlərindən biri "xəşmə şalvar"ı idi ki, zərif parçadan hazırlanırdı. Bununla bağlı xalq arasında bir deyim də vardır.

Araz qırığında vardır talvarım,
Evdə göy çuxam var xəşmə şalvarım [8, s. 59].

Bir məsələni də vurğulamaq istərdik ki, şalvarlar daha çox XX əsrin sonlarından başlayaraq qadın geyimi kimi də məişətimizə geniş şəkildə daxil olmuşdur. Formasına, tipli texnikasına görə qadın və kişi şalvarları bir-birindən fərqlənmişdir. XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq qızlar və oğlanlar (xüsusən 15-35 yaş arasında olanlar – A.O.) dar modeldə olan "cins" şalvarlara üstünlük verirlər.

Qadın geyimləri. Qadın geyimləri də kişi geyimləri kimi alt, üst, baş, ayaq geyimlərinə ayrılır. Alt geyimləri kam köynəyi və alt tumanından ibarət olmuşdur. Müasir dövr geyim mədəniyyətində alt və üst paltarları qatı sürətdə bir-birindən ayrılmışdır. Fabrikləşmə və yüksək keyfiyyətli parçaların istehsalının artması alt paltarlarının geniş yayılmasına və əhalinin bütün ictimai zümrələri arasında bu anlayışın möhkəmlənməsinə təkan vermişdir.

Üst geyimlərinə gəldikdə A.Mustafayev yazır ki, Azərbaycan qadınlarının ənənəvi üst geyimləri arasında "çəpkən", "nimtənə", "baharı", "don" və "məndülə" adları ilə bəlli olan arxalığı xüsusi yer tutmuşdur. Başqa sözlə, adları çəkilən üst geyim növləri topoloji cəhətdən arxalığın məhəlli variantlarını təşkil etmişdir. Bundan əlavə qadın üst geyimlərindən biri də küləcə və tuman olmuşdur. Sonrakı dövrlərdə isə paltolar, plaşlar, kostyumlar, koftalar, şalvarlar, jaketlər geyim mədəniyyətində mühüm yer tutmuş və yuxarıda adlarını çəkdiyimiz ənənəvi geyimləri tamamilə sıxışdırıb çıxarmışlar [6, s. 138].

Arxalıq. Qadınlar arasında çox yayılmış geyimlərdən biri də arxalıq idi. Bunlar kişi arxalıqlarından, əsasən, öz gödəkiyli (qırışqa qədr olardı) və üstünün gözəl bəzəkliyi ilə fərqlənirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, arxalıq, eləcə də başqa qadın üst geyimlərinin qolları altından çapıq (kəşik) olardı. Bu çapıqlar qolun rahat hərəkət etməsi və isti havaların tərlənməsinə üçün idi [7, s. 12].

Çəpkən. Qadın üst geyimindən biri də çəpkəndir. Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyinə görə var ki, qırmızı məxmər parçadan tikilmişdi. Qolunun ağzına və ötek hissəsinə tikmə naxış vurulmuşdur. Çəpkənlərin bir qayda olaraq qolları uzun olardı. D.Məmmədov yazır ki, saya parçadan tikilən çəpkənlər adətən düz yaxalı olurdu [5, s. 63].

Küləcə. Naxçıvan zonasında geniş yayılmış mövsümi səciyyəli daşayan bəhəli parçalardan (xara, zərxa, məxmər və s.), uzun ötkəli və astarlı biçilib tikilən qadın çiyin geyimlərindən biri də küləcədir. Qolu düz və dərskənd bir az aşağı, yaxası açıq biçilirdi. Bütün kənar və tikiz xətərləri boyunca çox zəngin bəzədilirdi. Əsasən qalın məxmər, qanovuz, tirmə, tafta, parçalardan tikilən küləcə üst tumanın ötek bəzəyi ilə eyni cür bəzədilirdi. Bəzək üçün müxtəlif tikmə texnikalarından – güləbətin tikmə, molila, bafta, zəncirə, qaragöz, sərmə, muncuqlu tikmə, piləkli doldurma və s. istifadə edilirdi. S.Dün-yamaliyeva yazır ki, küləcə "baharı" geyim adına müvafiq olaraq baharda geyinilən və çoxlu güllü-bəzəkli olduğuna görə güllüçə sözündən yaranıb [1, s. 167]. Bəzi mənbələrdə kişi geyimi kimi də qeyd edilir. Ancaq Naxçıvanda bizim topladığımız materiallarda küləcənin qadın geyimi olduğuna görürük.

Qadın üst geyimlərini daha da gözəlləşdirmək üçün evdə və sənətkar karxanalarında hazırlanmış müxtəlif çeşidli baftalar-sarıma, qaragöz, zəncirə, şahpəssənd və s. möv-

çud idi. Bunlardan əlavə qızıl və ya gümüşdən hazırlanmış qoza və katibi qoza düymələr də qadın geyimlərinin yaxası boyunca tikilirdi. Köynəyin ətəyinə tikmək üçün qızıl-dən kəşilmə ötkəklik və ya midaxil istifadə olunurdu. Qadın geyimlərdən güləbətin, muncuq, pilək və s. tikmələr də geniş yer tuturdu [10, s. 7].

Tuman. Qadın üst geyimlərindən biri də tumanlardır. Topladığımız etnoqrafik materiallara görə tumanlar 6-8, bəzən daha böyük 10 taxtadan olurdu. Naxçıvan qadınlarının tumanlarının ətəyi çox zəngin bəzədilirdi. Tuman ətəyinin bəzədilməsində muncuqlu tikmə, molila, pilək, gümüş bürmələr, doldurma və s. tikmə növlərindən istifadə edilirdi. Tumanın ətəyini bəzəmək imkanı olmayan kasıb qadınlar onun ətəyinə olvan rəngli parçadan bir neçə cərgə haşiyələr tikərmişlər. Ötkəkliyin bu növünə "qıycaq" deyilirdi. XIX əsrdə Naxçıvanda "cütbalıcaq" tumanlardan da geniş istifadə edilmişdir.

Naxçıvan şəhər əhalisinin geyimlərindən danışarkən **ayaq geyimləri**ni vurğulamaq lazımdır. Ayaq geyimlərindən başmaq, corab və doqları qeyd etmək lazımdır. Onu da vurğulayaq ki, doqlar əsasən kişi ayaq geyimlərinə daxilirdi. Keçmişdə başmaq "zanano" (qadın) və "mərdana" (kişi) olmaqla iki növə hazırlanırmış. Biçim üsulu və tikiz texnikası baxımından bunlar bir-birinə çox yaxın olsalar da, bəzək tərtibatına və zərifiyyətinə görə, qadın başmaqları seçilib fərqlənirdi. Qadın başmağının üstü çox vaxt məxmərdən tikilərək müxtəlif tikmə növləri ilə bəzədilirdiyi halda kişi başmaqlarına bəzək vurulmurdu. Naxçıvanda olan ayaq geyimləri içərisində isə çüst və çarış daha çox istifadə olunurdu. Keçi dərisindən hazırlanan çəpkənlərə xalq içərisində "xrom çəpkə" də deyilirdi.

Kəlik. Şəhər qadınları ev şəraitində daha çox kəlik geyməyə üstünlük verərdilər. Digər ayaqqabı növlərindən fərqli olaraq, kəliyin dabanı yastı olub, ev işləri görərkən daha rahat hesab edilirdi [8, s. 54]. Şəhər əhalisinin əksəriyyətinin, kənd əhalisinin isə varlı zümrələrinin ayaq geyimləri içərisində şətal, çüst, məst də mühüm yer tuturdu.

Nələyin. Nələyin dabanı başmağa nisbətən xeyli alçaq olur, üstü çox vaxt parçadan olub tikmə ilə bəzədilirdi [6, s. 141]. Şəhər qadınları evdə, adətən, nələyin geyinirdilər.

Şətal. Azərbaycanın bir sıra bölgələrində, xüsusilə də şəhər əhalisinin məişətində ev ayaq geyimi kimi "şətal" geniş yayılmışdı. Şətal boğazsız hörlümsü corabı xatırladı. Lakin corabdan fərqli olaraq, onun alt hissəsi xeyli qalın hörlüdü. Bəzən şətalın istifadə müddətini uzatmaq üçün onun altına tuncdan əlavə "altlıq" tikilirdi [6, s. 149].

Başmaq. Aşılı dəri (kosalı, tuncac, ətvi, müşkü) və göndən tikilən başmağın yalnız pəncə hissəsinin üstü örtülü olurdu. Onun çitməsi dik olub azca geriye qatılır, arxası isə açıq qalır.

Hündürdaban ayaqqabı növü olan başmağın dabanına ağacdan xüsusi olaraq "dabanlıq" bərkidilir və nal vurulurdu.

Məst. İbadətlə bağlı ayaq geyimi olduğundan məstin ən çox namaz qılan kişilər və ibadətə məşğul olan din xadimləri (molla, axund, müfti, şeyid, müəzzin və b.) ev şəraitində geyinirdilər. Keçmişdə məst təkcə Azərbaycanca deyil, digər türməsal xalqlarında da geniş yayılmışdı. Məstin ham altı, həm də üstü tuncdan tikilirdi. Yumşaq aşılanmış dəridən altlıqsız hazırlanan məstin üstündən gəzməyə çıxan zaman başmaq geyinilirdi.

Tufli. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərindən etibarən şəhər qadınları arasında "qondara", "dikdaban", "quşqəcmaz" və s. adlarla bəlli olan satınalma tuflları olmuşdur. R.Əfəndiyev yazır ki, XIX əsrin axırlarından başlayaraq şəhərdə yaşayan dövlətli şəxslərin arvadları Qərbi Avropa tuflları geyirlər [2, s. 14]. Bununla əlaqədar olaraq, ənənəvi ayaq geyimləri: başmaq və nələyin sıxışdırılıb məişətdən çıxarılmaya başlanmışdır.

Naxçıvan əhalisinin qızları dikdaban da (dabanı dik olduğu üçün quşkeçən, yəni quş keçə bilən deyirlər – A.O) geyirdilər.

Gəl gedək beləsinə,
Sarvanlar məhəlləsinə,
Axtarib tapmasağa,
Od vuraq məhəlləsinə,
Ay sarı yaylıq, sarı kofta, badamı çittduman,
Yandırıb yaxar adamı dikdaban.

F.Vəliefev yazır ki, quşkeçər ayaqqabıları nişanlı qızlara bayram və toy hədiyyəsi kimi aparırdılar. Naxçıvan quşkeçərləri zərif aşılanmış dəridən üzünlənirdi, üstünə muncuq düzülür, burun hissəsi enli olur. Gəlin keçən nişanlı qızlara oğlan evi tərəfindən toy əşyaları içərisində bir neçə cüt başmağın, quşkeçənin olması vacib idi. Etnoqraf alim yazır ki, hazırda gəlin üçün nişan sovratı aparən zaman onun içərisinə ayaqqabı qoyulmur. Xalq inamına görə ayaqqabı “darlıq”, “sixıntı” və s. kimi mənalarandır [8, s. 53]. Bizim topladığımız etnoqrafik materiallara görə ayaqqabıları (iki ədəd – onlardan biri gəlin ayaqqabısı) toya az qalmış gəlinin toy paltarlarını içinə qoyarlar. XX əsrdən başlayaraq qadın ayaq geyimləri içərisinə rezindən hazırlanan, fabrikin istehsalı olan qaloşlar daxil olmağa başlamışdır. Müstəqillik əldə ediləndən sonra Türkiyə istehsalı olan qaloşlar da ölkəmizə daxil olmağa başladı. Bu qaloşlar rus qaloşlarından fərqli olaraq tamamilə rezindən olardı. Qeyd etmək lazımdır ki, qaloşlar daha çox qarlı, papaqçılı hava şəraiti zamanı geyilirdi. Sonrakı dövrlərdə qadın ayaq geyimlərinə sabo, saşpaçlı, pasonoşkalar daxil olmağa başladı. XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq qızlar krasofqa adı ilə bilinən idman ayaqqabısı formasında olan ayaqqabılar geyinməyə başladılar. Ayaq geyimi olan saşpaçlı əsasən qış geyimlərinə daxildir. Qadın saşpaçlıları kişi saşpaçlılarına görə boğazı daha uzun dizə qədər olur. Bundan əlavə topuqdan iki-üç sm hündür olan qadın saşpaçlıları da vardır. Qadın saşpaçlılarının bəzilərinin altı düz, bəzilərinin ki, isə hündür dabanlı olur. Saşpaçlıların demək olar ki, əksəriyyətinin yan tərəfindən səp qoyarlar ki, bundan ayaqqabını soyunub geyinmək üstün istifadə edilir. Saşpaçlılar bir qədər olaraq qış fəslində geyinmək üçün alınır. İçərisində nazik yun qatı olur. XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq daha çox şəhərdə yaşayan qadınlar parçadan tikilmiş saşpaçlıları yay fəslində də geyirlər.

Yayılmı arealına görə, şəhər əhalisinin geyim dəstəndə əsas yer tutan kişi başmağı “mərdana başmaq” adı ilə məlum idi. Əsasən iri sənət mərkəzlərində peşakar başmaqçılar tərəfindən istehsal olunduğundan, çarığ ilə müqayisədə baha başa gəldiyindən kənd əhalisinin böyük əksəriyyəti başmaqdan istifadə edə bilmirdi. Hündürdabanlı, altına nal vurulmuş, aşılanmış göndən (müskü, tumac, sağı və s.) bəzəksiz hazırlanan kişi başmağının başlıca müştərisi şəhər əhalisi idi [8, s. 80]. Naxçıvanda mövcud olan üç bazar meydanından biri “başmaqçı meydanı” adlanır. XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq demək olar ki, ayaq geyimlərində fabrikin istehsalı olan ayaqqabılar mühüm yerlərdən birini tutmağa başladı.

Geyim mədəniyyətindən bəhs ediriksə **baş geyimlərini** xüsusilə vurğulamaq lazımdır. İstər qadın, istərsə də kişi geyimlərində bu geyim növünün özünəməxsus yeri olmuşdur. Bu geyim növü soyuq və istidən insanı qorumaqla yanaşı qeyrət və namus rəmzi olmuşdur.

Ənənəvi kişi baş geyimlərindən biri papaq olmuşdur. Papaq dəri, keçə, parça və s. hazırlanırdı. Azərbaycanın bütün bölgələrində olduğu kimi Naxçıvanda da imkanlı kişilər qaragül dərisindən papaq tikdirirdilər ki, buna “buxara” papaq deyirdilər. Yaşlı nəslin verdiyi məlumatla görə XX əsrin ortalarında, hətta 60-70-ci illərdə papaq qoymayan

kışılərə, istərsə də cavanlara pis baxardılar. Belə ki, bu dövrdə papaq qoymayan insan tapmaq olmazdı. S.Dünyamaliyeva Molla Nəsrədin jurnalına istinadən yazır ki, Ordubad və İran kəndlərində qoyulan papaqlar çox enli və yastı idi [1, s. 184]. Kişi baş geyiminə Azərbaycanda xüsusi əhəmiyyət verilir. Baş açıq gəzmək olmazdı. Ən geniş yayılmış kişi baş geyimləri müxtəlif biçimli dəri papaqlar hesab olunurdu.

Bölgədə qadın baş geyimlərindən isə cuna, qəşbənd, laçək, tül, örpək, yaylıq, kalağay, araçın, dingo və s. qeyd edə bilərik. Cuna, qəşbənd, laçək kimi baş geyimləri eyni formada geyinilmiş baş geyiminin müxtəlif adlarıdır. Bunlar nazik pambıq parçadan və ya tənizdən dördkunc və ya üçkunc kəsilərək kənarları bəzəkli və ya bəzəksiz baş geyimidir. Onlardan saçları bir yere yığmaq, eyni zamanda başın tərləməsinin qarşısını almaq üçün istifadə edilir. S.Dünyamaliyeva isə bunların üstündən geyiniləcək qiymətli baş geyimlərinin saç tərəfindən qorunmaq üçün işləndiyini də qeyd edir [1, s. 171]. Etnoqraf alim F.Vəliefev yazır ki, geymə (qoyma) növü qadın baş geyimlərinin digər bir qismini də mürəkkəb quruluşlu dingo və çalmalar təşkil edirdi. Naxçıvan qadın geyim dəstinə xətdi edilən dingo soyud və ya tənək çubuqlarından hörülmüş “çənbər” adlanan dingo səbətinin üzünə şal sarımaqla quruluşa [9, s. 112]. Baş geyimlərdən biri də araçındır. Araçının sifahi xalq ədəbiyyatında geniş təsvir edilir. Məsələn, “Araçının dəsti var, andirib göz üstə qoy”, “Araçının sallama, yurdun yerə tullama”, “Araçının zəri var, butası var, zəri var”.

Şəhərdə əsasən baş geyimi kimi iki yaylıqdan istifadə edilir. İmkanlı ailələrdə alt yaylıq araçın özəz edirdi. Naxçıvanda sadə ailələrdə başa bağlanan qəşbəndin (qarqatın) üstündən kalağayı bağlanırdı. Naxçıvanda kasıb qadınlar başlarına “qəşbənd” adlanan çarçat bağlayandan sonra onun üstündən kalağayı örtürdülər. Qəşbənd, adətən, hər iki ucunda qarmaq olan “boğazaltı” vasitəsi ilə başa bərkidilirdi [6, s. 140]. Qəşbənd başa hər iki ucunda qarmaq olan boğazaltı vasitəsi ilə bərkidilirdi. Üstdən bağlanan kalağayı və ya yaylıq diaqonal boyunca qatlanır, mərkəz topaya düşməklə uclar öndə qoşalasdırılır.

Qızlar və gənc qadınlar adətən ağ baş örtüyü örtürdülər. Qara geyimli baş geyimləri isə əsasən yas mərasimlərində istifadə edilirdi. Müasir dövrdə demək olar ki, qadınlar başlarına qadına qədər örtməzilər, yaşlı nəsilləri çıxmaq şərti ilə qadınlar başlarına yaylıq bağlamazlar. Soyuq hava şəraitində daha çox gənc qızlar başlarına papaq qoyarlar.

Sonda qeyd edə bilərik ki, ənənəvi geyimlər XX əsrin birinci yarısının sonlarına doğru əsaslı şəkildə dəyişikliyə məruz qalmış və tamamilə aradan çıxmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Dünyamaliyeva S. Azərbaycanın geyim mədəniyyəti tarixi: Bədi etnoqrafik tədqiqat. Bakı: Nağil evi, 2003, 560 s.
2. Əfəndiyev R. Azərbaycanın maddi mədəniyyət nümunələri (geyimlər). Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1960, 22 s.
3. Həvilov H. Azərbaycan etnoqrafiyası. Bakı: Elm, 1991, 256 s.
4. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s.
5. Məmmədov D. XIX-XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanın maddi mədəniyyəti: Tarixi-etnoqrafik tədqiqat. Bakı: Elm, 2006, 208 s.
6. Mustafayev A. Azərbaycanın maddi mədəniyyət tarixi: Etnoqrafik materiallar əsasında tipoloji tədqiqat. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, 420 s.
7. Naxçıvan millî geyimləri. Naxçıvan: Ədəmi, 2010, 92 s.
8. Vəliefev F. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti (geyimlər və bəzəklər). Bakı: Elm, 2016, 172 s.

9. Vəliyev F. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti: Tarixi-etnoqrafik tədqiqatlar. Bakı: Şərq-Qərb, 2010, 424 s.
10. Азербайджанская национальная одежда. Москва: Искусство, 1972, 128 с.

Асеф Оруджев

ОДЕЖДА ГОРОДСКОГО НАСЕЛЕНИЯ НАХЧЫВАНА В XIX-XX ВЕКАХ

В статье была исследована культура одежды городского населения в Нахчыване в XIX и XX веках. В результате исследований выявлено, что одежда является важным этнографическим источником для изучения трудовой деятельности, социального статуса людей, этногенеза и культурно-исторических отношений между народами. В результате исследования было показано, что одежда в Нахчыване разделена на три группы – мужскую, женскую и детскую одежду. В то же время мы выяснили, что одежда имела повседневную, церемониальную и профессиональную принадлежность. К исследованию были привлечены головные уборы, обувь, верхняя и нижняя одежда.

Ключевые слова: *Нахчыван, город, одежда, культура, тапочки, кепка.*

Asaf Orujov

CLOTHING OF THE URBAN POPULATION OF NAKHCHIVAN IN THE XIX-XX CENTURIES

The paper studies the culture of urban clothing in Nakhchivan in the 19th and 20th centuries. As a result of the research, it was revealed that clothing is an important ethnographic source for studying work activity, the social status of people, ethnogenesis and cultural and historical relations between peoples. As a result of the research it was shown that clothes in Nakhchivan are divided into three groups – men's, women's and children's clothes. At the same time, we found out that the clothes were everyday, ceremonial and professional. The study involved headgear, shoes, coats and underwear.

Keywords: *Nakhchivan, city, clothing, culture, shoes, cap.*

(Tarix elmləri doktoru, professor Fəzail Vəliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir. Qrant №EIF-KETPL-2-2015-1(25)-56/47/5